Pressen och moderniseringen av Sverige

Hans Bergström

Hur blev Sverige, som på 1800-talet var ett av Europas fattigaste länder rikt och modernt?

Professor Lars Magnusson inleder sin bok *Sveriges ekonomiska historia* med att erinra om Thomas Robert Malthus skandinaviska resa sommaren 1799. Efter att ha besökt Norge tog sig det noggrant registrerande sällskapet över gränsen till Sverige. Vad som under resan från Värmland mot Stockholm särskilt slog gruppen var den utbredda fattigdomen. En av resenärerna skrev:

> *För att ytterligare understryka det allmänna elände som rådde hade landet föregående vinter hemsökts av en hungersnöd som var värre än någonting som de äldsta kunde erinra sig. (Människorna hade klarat sig från den rena svältdöden genom att äta barkbröd och ett gräs som vi efteråt identifierade som harsyra.) Överhuvudtaget var folk till utseende och i fråga om villkor helt olika norrmännen. De senare hade röda luvor på huvudet medan svenskarna, i sina bredbrättade hattar och svarta rockar utan knappar, såg ut som en skara sörjande kväkare.*

Ännu 1860 kunde hungersnöd slå till i Norrland. Ännu 1870 låg Sverige i bottenskiktet i Europa ifråga om levnadsstandard.

Åttio år senare var Sverige ett av de 2-3 rikaste länderna i världen och ett föregångsland ifråga om "modernitet". Vad hände?

Det svenska undret

Historien om den svenska framgången skrivs ständigt om, utifrån det fönster genom vilket vi betraktar den i nuet. Tolkningen av historien är en del av kampen om nuet och framtiden. Som Adam Michnik formulerade det vid en konferens om kommunismens fall: "Det kan vara lika svårt att skapa sitt förflutna som sin framtid." Men skiftena i perspektiv på historien påverkas också av framsteg i forskningen, liksom av nya insikter om de djupare liggande faktorerna bakom ett lands tillväxt eller tillbakagång. Inte minst har sammanbrottet i Östeuropa och erfarenheterna från Östasien gett ny förståelse för betydelsen av institutionella och kulturella förhållanden.

Klassiska förklaringar

Länge dominerade socialdemokratin som förklaring till Sveriges välstånd. I begynnelsen var Per Albin och hans maktövertagande 1932. Sedan följde modern ekonomisk politik (Keynes), modern socialpolitik (folkhemmet), modernt samförstånd (Saltsjöbadsavtalet) och modern rationalitet (funktionalismen, den nya industrin, "PV, TV, WC").

Numera vet vi, oavsett grad av uppskattning för svensk socialdemokrati, att den verkliga historien är betydligt längre än myten om socialdemokratin som alltings grund och orsak. Som Bo Södersten visat styrde socialdemokraterna inte själva förrän 1957. Skatternas höjd, uttrycket för den exceptionella välfärdsstaten, avvek inte från omvärlden förrän på 60-talet. Ingen kraftfull Keynesiansk politik bedrevs *de facto* efter 1932. Underskottet i statens budget var större 1922 och redan 1934 hade staten överskott i budgeten. Den industriella grundvalen, basen för ett växande välstånd, fanns redan 1932 men fick hjälp av en valuta som råkade bli undervärderad när vi lämnade guldmyntfoten 1931. Arbetarrörelsen i sig var en effekt av framgångsrik industriell revolution, inte dess orsak. Industriarbetarklassen uppkom och blev stor och gav grund för ett nytt parti just därför att industrin växt och ekonomin omvandlats.

Ett uttryck för detta är grundandet av *Värmlands Folkblad* 1918, i spåren av en stor samhällsomvandling, speglande dess nya konfliktmönster, i reaktion mot en del av dess yttringar.

Förklaringen till att omvandlingen uppkom med sådan kraft måste sökas långt tidigare, i det som hände på 1800-talet.

En andra kategori av klassiska förklaringar är de tekniska, som vi alla lärde oss tro på i skolan. Den fosforrika malmen fick extra värde genom nya stålprocesser. Stora innovatörer "råkade" födas: Dahlén med Aga-fyren, Sven Wingquist med kullagret, Alfred Nobel med dynamiten och en rad andra. Av och till har det låtit som om svenskar har en särskild uppfinnargen, som vi stolta kan notera att andra folk saknar.

Men de tekniska faktorerna förklarar inte bredden i expansionen. Den tog sig inte bara uttryck i enskilda snilleindustrier eller expansion av stål. Tillväxten skedde på bredden: textil, livsmedel, verkstad, skog. Hänvisningen till uppfinningar duger heller inte för att förklara varför Sverige utmärks av så många framgångsrika entreprenörer och dynamiska företag. Uppfinningar i sig bygger inte företag, om inte miljön är den rätta.

Någonting hände kring 1870. Det var då Sverige fick sitt *"take off"*. Åren mellan 1870 och 1914 hade Sverige en tillväxt väl i nivå med USA och betydligt högre än till exempel Tyskland och England. Statistiken visar att en annan klassisk förklaring, den starka efterfrågetillväxten i England, knappast kan ge mer än en liten del av orsaken till Sveriges lyft. Under perioden 1870-1895 hade Sverige i snitt per år en BNP-tillväxt på 1,69 procent, England

0,82. Perioden 1896-1914 var motsvarande tal 2,37 procent per år för Sverige, 0,78 för England. Den svenska tillväxten var betydligt starkare än vad som kan förklaras med kopplingen till brittisk ekonomi.

Sveriges relativa välstånd förbättrades, inte bara det absoluta. Vi gick från en BNP per person på 68 procent av snittet för Europa 1870 till att ligga på snittet år 1900 och befinna oss 27 procent högre än snittet år 1913. Sverige var 16:e nation i välstånd i Europa 1870, nionde nation in på 1900-talet och etta 1950. För den senare placeringen spelar förstås krigen in, men redan före de båda världskrigen avancerade vi alltså raskt och lade grunden för det svenska välståndet.

En liberal revolution

För att komma till kärnan måste vi granska de institutioner som gav förutsättningar för det svenska lyftet ur armod till modernitet. Inom samhällsvetenskapen är "den nya institutionalismen" det viktigaste framsteget på senare år. Ekonomhistoriker som Douglas North och Nathan Rosenberg har visat att marknader inte bara finns där och att tillväxt inte automatiskt kommer ur existensen av nya tekniska möjligheter. Möjligheterna omvandlas till tillväxt och modernisering först när institutionella förändringar driver människor att utnyttja dem. De viktiga institutionerna är dels formella (kreditväsen, aktiebolagslagar, civilrätt, äganderättslagstiftning etc), dels informella (normer, beteendemönster, politiska kulturer, nykterhet, det sociala kapitalet av interaktion och förtroende).

Det viktigaste forskarna gör är att analysera institutionella förändringar. Hur och varför byter ett land institutioner, från tillväxthämmande till tillväxtfrämjande, från sådana som bevarar det existerande till sådana som stimulerar det nya, "modernitet"?

Detta är vår gåta också när det gäller Sverige. Vad hände och varför hände det?

Vad som hände är lätt att se och finns numera väl beskrivet i en rad böcker. Se till exempel Lars Magnussons redan nämnda *Sveriges ekonomiska historia* (1996), Johan Myhrmans *Hur Sverige blev rikt* (1994), Per T. Ohlssons *100 år av tillväxt: Johan August Gripenstedt och den liberala revolutionen* (1994) och Johan Norbergs *Den svenska liberalismens historia* (1998)!

Sverige förändrades av en våg av stora liberala institutionella reformer under åren strax före det stora lyftet. Vi fick stabilt penningvärde genom övergång till silvermyntfot. Vi fick en aktiebolagslag som främjade risktagande. Ett modernt kreditväsen byggdes upp med hjälp av en ny banklag och oktroj till finansiella förnyare som A.O. Wallenberg; den moderna typen av upplåning och utlåning utan komplicerade mellanhänder av handelshus etc. blev nu möjlig. Skråväsendet avskaffades; avregleringar gav var och en frihet att

starta och driva företag. Den nya näringsfrihetsförordningen stadgade att "svensk man eller kvinna är berättigad att i stad eller å landet idka handels- eller fabriksrörelse, hantverk eller annan hantering; att till utrikes ort utföra eller därifrån införa samt inrikes orter emellan fortskaffa varor". Sverige fick frihandel genom sin anslutning till Cobden-pakten 1865, den tidens Romfördrag. Hinder för rörlighet togs bort. Yttre och inre tullar avskaffades, likaså de tidigare begränsningarna för flyttning (lösdriverilag m.m.). Fri migration möjliggjordes. Enbart från Värmland flyttade 100.000 människor till Amerika.

En modern patentlag infördes, som skyddade värdet av uppfinningar för upphovsmannen. Vi fick fri räntesättning. Modern skogsvårdslagstiftning genomfördes. Infrastrukturen förbättrades, bland annat med stora investeringar i utbyggnad av järnväg och andra kommunikationer. Statistiska centralbyrån inrättades, och därmed modern statistik. Ämbetsmännens löner lyftes, som led i införandet av en ny omutlighet i statsförvaltningen. Allmän folkskola infördes, som främjade förmåga till självtänkande genom att börja frigöra utbildningen från kyrkans absoluta makt och stärka den svenska läskulturen.

Närmast som bekräftelse på förnyelsen kom också viktiga reformer av de politiska institutionerna: nya kommunallagar 1862 (landsting, beskattningsrätt och andra stärkta förutsättningar för kommunalt självstyre), representationsreformen 1866, grundad på personlighetsprincipen och inte det låsta samhällets "fasta stånd". Representationsreformen fick som en paradoxal sidoeffekt att de liberala reformerna åren före i huvudsak säkrades till sitt bestånd, genom att motsättningen mellan första och andra kammaren gjorde det svårt att upphäva vad som genomförts.

Denna omfattande förändring av institutioner, man kan gott tala om en liberal revolution, lade en grund för det kommande. Sverige var något av en "bildad trashank" (*an impoverished sophisticate*), som en forskare formulerat det. Fattigdom rådde, men förutsättningar hade byggts för en ny dynamik.

Det gripenstedtska systemet

Vad drev fram allt det här, åtskilligt onämnt? Vilka var förändringens agenter? Sverige hade inga politiska partier i dagens mening. Ett konservativt kungadöme rådde, men med kungar som måste ta hänsyn till samhällets vindar och tryck och som också var beroende av sina statsråd.

En person är mer central än andra för genomdrivandet av den liberala revolutionen i Sverige: Johan August Gripenstedt. Han var så betydelsefull att reformerna på näringsområdet rentav har sammanfattats under beteckningen "det gripenstedtska systemet".

J.A. Gripenstedt kom in i riksdagen 1840. Han satt i regeringen i 18 år, från det europeiska revolutionsåret 1848 till representationsreformens år 1866.

Han var svensk finansminister 1855-66. Gripenstedt var starkt påverkad av den franske liberale nationalekonomen och skriftställaren Frédéric Bastiat, vars arbeten han särskilt kom i kontakt med under en resa i Frankrike 1850.

Betydelsen av fri näringsverksamhet och fri handel var ett huvudelement. "Om inte varor får passera gränser kommer soldater att göra det", förklarade Bastiat med sin "harmoniliberalism" om den vidare betydelsen, inte minst för freden, av ekonomisk integration och fri handel. Gripenstedt spelade en avgörande roll för att hindra att kungen gav sig in på nya krigiska äventyrligheter (dansk-tyska konflikten 1864).

Gripenstedt vände Riddarhuset 1865 till stöd för representationsreformen. Med sina "blomstermålningar" i riksdagen om det dynamiska samhällets framtidsmöjligheter lyckades han bland annat mobilisera stöd för upplåning för järnvägens stambanenät. Han förenade på ett genomtänkt sätt liberala ekonomiska principer med en aktiv syn på statens roll för att främja det nya, en "tempererad liberalism". Samtidigt var han pragmatisk i sitt politiska agerande och kunde därigenom få ett ovanligt praktiskt genomslag.

Även om Gripenstedt var den nödvändige huvudaktören mitt i beslutsfattandets centrum var han beroende av samspelet med nya frambrytande krafter. Han och andra reformatorer, däribland också flera djupt imponerande liberala bondeledare som Anders Danielsson och Nils Månsson ("ljusets bonde"), behövde opinionsarenor och opinionstryck. Kampen stod också hård rörande trovärdigheten hos olika idéer; den fordrade fora att bryta meningarna på, så att de nya tankarna skulle kunna tränga fram gentemot de gamla. Vi glömmer lätt efteråt hur starka de gamla föreställningarna och intressena var.

Ekonomiskt var tänkandet präglat av merkantilism (import är av ondo), fysiokrati (råvaror och naturrikedomar är ekonomins grund) och kameralism (statens skatteintäkter, för att kunna finansiera krigsmakten, är det centrala, ej samhällsekonomin som bas för välstånd).

Politiskt dominerade grumliga konservativa föreställningar om den organiska staten, om kollektiv bärande på en "själ" större och viktigare än individen. "Liberalismen har egennyttan som mor och fåfängan som far", som skalden Atterbom formulerade den konservativa kritiken av tanken att sätta individen i centrum. Kungamakt och överhet bar alltjämt en nimbus av att vara uttryck för en högre gudlig ordning. Den "historiska skolan" odlade myter om Sveriges ursprung och mening (Götiska Förbundet, Tegnér, den unge Geijer, Boström).

Socialt var föreställningarna om den statiska, hierarkiska ordningen starka. När yrken uppkom skulle de vara indelade i skrån. Kvinnan var underordnad mannen. De högre klasserna var satta att styra över de lägre (tjänstehjon, fattigvård, lösdriverilag). Svenskar var mer värda än "utlänningar". Kyrkan skulle hålla folket i tukt och förmaning och till den enda sanna läran.

Den liberala pressens centrala roll

De frambrytande tidningarna spelade en oerhört central roll som bärare och bas för ett uppbrott från allt detta, för det nya, för en liberal revolution i Sverige. Det gällde den ekonomiska frigörelsen, med *Norrlands-Posten* i Gävle som ledande organ för frihandeln. Det gällde den politiska moderniseringen. Det gällde den sociala moderniseringen, som också den fick starkt genomslag vid mitten av 1800-talet: ny och humanare straffrätt, tolerans (judars rätt, konventikelplakatet bort, arvsrätt för kvinnor, sänkt myndighetsålder för kvinnor, kvinnors rätt till studentexamen 1870, husagans borttagande 1856, etc.).

När Lars Johan Hierta grundade *Aftonbladet* som den första moderna tidningen 1830, hade den föregåtts av en rad periodiska publikationer som förebådade det nya. Mest känd är kanske *Anmärkaren*, med dess devis att "möta dårskap med skämt". Rollerna fanns redan där: att kritiskt och modigt granska maktmissbruk, att attackera rättsröta, att idka folkupplysning och att plädera för frigörelse i ekonomiska och andra hänseenden.

Aftonbladet, med dess "radikalliberalism" och populära språk, gjorde de liberala reformsträvandena folkligare. En ny medelklass präglad av rationalitet, nytta och duglighet utmanade den gamla adeln. Hierta drev på i sin tidning, var entreprenör i näringslivet och satt samtidigt i riksdagen. Framgången för hans *Aftonblad* inspirerade till ett liberalt tidningsgrundande ute i landsorten. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* kom till 1832. *Wermlands-Tidningen* i Karlstad startades 1836 också som en liberal reformtidning i denna våg.

Hierta misstrodde Gripenstedts pragmatism, åtminstone i vissa perioder. Gripenstedts främsta plattform och stödorgan blev i stället *Östgöta Correspondenten*, grundad 1838 i Linköping. Carl Fredrik Ridderstad blev delägare och medredaktör 1840 och var sedan chefredaktör under en lång period, 1842-86. *ÖC* var den mest betydande landsortstidningen vid mitten av 1800-talet och med tydlig liberal reformfärg.

J.A. Gripenstedt medverkade anonymt i *Östgöta Correspondenten* från 1848. I Ridderstadsarkivet fann Per T. Olsson belägg för att Gripenstedt inte drog sig för att i anonyma artiklar stödja sig själv som riksdagsman i fattigvårdsdebatten: "Herr Gripenstedt, som på ett tydligt och genomfört sätt, i tvenne längre föredrag, visade reformens märkliga egenskaper". Ridderstad tackade i brev för bidragen och försäkrade att artiklarna "inte allenast blivit lästa av mig och Redaktionen med det största nöje, utan även av allmänheten".

En annan tidning till stöd för Gripenstedt blev *Handelstidningen* i Göteborg, där S.A. Hedlund var huvudredaktör åren 1852-1900.

En tredje viktig stödtidning blev *Dagens Nyheter*, som grundades av Rudolf Wall 1864 (dessförinnan utgivare av den radikalliberala tidskriften *Friskytten*). Bakom tillkomsten av *DN* stod också Lars Johan Hierta, som blivit besviken på *Aftonbladets* utveckling sedan han lämnat tidningen 1851, vidare den liberale bokförläggaren Albert Bonnier och den radikalliberale bankmannen A.O. Wallenberg, grundaren av Wallenberg-dynastin, som bland annat verkade för metersystemets införande, statsministerämbetets inrättande och kvinnans frigörelse. *DN* gjordes som gamla *Aftonbladet:* folklig, billig, tydlig, respektlös. Rudolf Wall hade för övrigt tillhört *Aftonbladets* redaktion åren 1838-1850, under Hiertas epok.

Den liberala pressen fyllde flera funktioner. Jag vill nämna tre.

1. *Den liberala pressen gav forum för nya idéer*

Gripenstedt skrev alltså i *Östgöta Correspondenten*. A.O. Wallenberg var ekonomisk kolumnist i *Aftonbladet* och medarbetare i *Dagens Nyheter*. *GHT* gav plats för bland andra Viktor Rydberg och Fredrika Bremer. Love Almqvist skrev i *Aftonbladet*, August Blanche i *DN*. Det bildades vad som med ett modernt ord skulle kallas "opinionsnätverk", där reformpolitiker samspelade med publicister (och delvis själva var publicister) som i sin tur var beroende av tunga akademiska reformivrare, som den betydelsefulle rättsreformatorn Johan Gabriel Richert.

2. *Den liberala pressen gav stöd i val*

Inför riksdagsvalet 1872 kan man till exempel på *Dagens Nyheters* förstasida läsa följande maning till läsarna: "Red. rekommenderar hos sina läsare nedanstående kandidatlista till det riksdagsmannaval som i dag kl ½ 10-2 förrättas. Gillas den, behöfver den blott ordagrannt afskrifvas å en qvart- eller oktavlapp". Och så följer *Dagens Nyheters* kandidatlista som bland annat upptar Friherren J.A. Gripenstedt, Litteratören S.A. Hedin och Kaptenen J. Mankell. Dessa och andra namn rymmer djup symbolik. Gripenstedts roll för moderniseringen av Sverige har vi redan nämnt. S.A. Hedin, folktribunen, är de moderna socialförsäkringarnas och arbetarskyddets fader. J. Mankell var en av dem som bildade reformgruppen "nyliberalerna" i riksdagen 1867 som en pådrivande kraft efter representationsreformen i förhållande till de mer etablerade och försiktiga "ministeriella", tillsammans med bland andra August Blanche och *Nerikes Allehandas* chefredaktör Arvid Gumælius.

3. *Den liberala pressen skapade ett yttre reformtryck*

Detta påverkade balansen mellan konservativa och reformvänner i riksdagen och i kungens rådskrets. Radikalare krav utifrån och från en fri debatt gav spelrum för de liberala aktörerna. Det var genom denna typ av dynamik som J.A. Gripenstedt alls kom in i regeringen. Han hade bildat reformgruppen "de elva" i riksdagen på våren 1848. På programmet stod bland annat representationsreform, parlamentarism, rättsreformer i Richerts anda, bättre undervisningsväsende, kommunalt självstyre och främjande av medborgaranda. Kungen, Oscar I, som var reformsinnad i sociala frågor men samhällsbevarande politiskt, oroades av revolutionstendenserna över Europa och pres-

sades av *Aftonbladets* reformkrav. Han kände ett tryck att ombilda sin regering och vände sig i detta läge till ordföranden för "de elva", J.A. Gripenstedt, för att få in några mer liberala krafter i sitt råd. Så blev Gripenstedt statsråd vid 35 års ålder, på trots med en alltjämt konservativ maktstruktur.

Djupverkande förändringar

Verkningarna på ett djupare plan var nog ännu viktigare. Jag vill också här nämna tre.

1. *Pressen trädde in som en ny hårdför granskare av byråkrati, ämbetsmän och rättsväsende*

Detta hade en djupgående inverkan på förhållandet stat-individ och på hederligheten i statsförvaltningen. Gripenstedts höjande av ämbetsmännens löner spelade stor roll för att utrota det system av mutor och tjänster/gentjänster som var ganska utbrett även i Sverige dessförinnan. Men därtill kom att den hårda granskningen i pressen höjde riskerna avsevärt för dem som misskötte sig i förvaltningen. Föreningen av bättre löner, tydligare duglighetsnormer och hårdare granskning gav Sverige en närmast världsunik hederlighet i statsförvaltningen, något som enligt senare tids forskning har avgörande betydelse för ett lands framsteg.

2. *Pressen skapade en ny politisk kultur*

Respektlöshet är dess mest utmärkande drag. Ingen, knappast ens kungen, kunde längre nöja sig med att åberopa sin ställning som ensam grund för legitimitet. Alla måste kunna motivera sig inför allmänheten. Människor gjordes till medborgare långt innan alla hade rösträtt, nämligen i den meningen att pressen vande dem vid att offentliga angelägenheter ventilerades på en allmän arena. Det kunde gälla små frågor, som byggnationer och vägdragningar i kommunerna. Hanteringen av dem i pressen byggde likväl vanan av en modern politisk kultur.

När man läser tidningstexter från 1800-talet slås man av deras oförfärade karaktär, ofta med bitande sarkasmer. Den 1843 startade liberala *Nerikes Allehanda* hade otur med sin veckoutgivning när Karl XIV Johan dog 1844. Sex dagar återstod till nästa utgåva. Men då kom en notis av illa dold innebörd: "Då det är en händelse som vi inte anser oss böra undanhålla våra läsare, meddelas härmed att Konungen avlidit".

Den liberala pressens kamp med Karl XIV Johans indragningsmakt, företrädd av den nitiske hovkanslern Hartmandorff, tog sig ofta och mest framgångsrikt formen att visa maktens löje. Överheten svarade med att tala om "tryckfräckheten".

Jag gick häromåret igenom *Dagens Nyheters* kommentarer när kungar avlidit, en nyttig läsning för tidningsmän mot bakgrund av dagens mediala anda av svassande nyrojalism. Som kommentar till Karl XV:s död 1872 skrev *DN:*

> *Hans själ var öppen för goda intryck, ehuru icke i lika grad i stånd att länge bevara dem. Åtskilliga storverk har blifvit i Sverige utförda under hans regering. Det kan icke sägas att han tagit initiativet till dem, eller själv mycket verksamt bidragit till deras genomdrivande, men han har låtit dem ske. Även då han icke varit alldeles ense med sig själv om de överensstämde med konungamaktens intresse. Utan att vilja fullt erkänna representationens rätt eller opinionens makt, har han utan avoghet ofta böjt sig både för den ena och den andra.*

Även finessen i formuleringarna är värd att begrunda för en senare tids publicister.

Dagens Nyheters kommentar efter Oscar II:s död 1907 löd:

> *"Konungen är död - leve konungen", är i våra dagar uttryck för den blygsamma tanken att en konungs frånfälle ingenting ändrar i statslivets beständighet. Utvecklingen mot självstyre har fört det med sig att folkens öden mindre än förr är bundna vid dynastiska hänsyn och intressen. Så har den även i stort sett frigjort dem ur varje beroende av ett tronskifte. De i tiden verkande krafterna fullgöra sitt värv utan att fråga efter den personliga viljan hos härskaren av Guds nåde.*

Den nya respektlösheten inför överheten samt den utvandring till Amerika som möjliggjorts av Gripenstedts migrationsreform spelade stor roll också för de nya folkrörelserna. "Associationsliberalismen" fick i Sverige en särskild legitimitet genom Erik Gustav Geijers inverkan. Den folkliga självorganiseringen drevs av liberala reformatorer som kooperatören Anders Örne. Frikyrkorörelse och nykterhetsrörelse hämtade starka impulser från återvändande amerikafarare, som Hans Lindblad visat i avdelningen "Impulser som förändrade Sverige" i hans och Ingvar Henricsons skrift om de folkliga kontakterna med USA, *Tur och retur Amerika. Utvandrare som förändrade Sverige* (1995). En tidningsman som Hierta var även förläggare. Fredrika Bremers *Hertha* trycktes 1856 med hjälp av Hierta. Wendela Hebbe anställdes som första kvinnliga journalist på *Aftonbladet.*

3. *Pressen bidrog till att göra läsning viktig för hela svenska folket*

Läsning blev mer än överhetens påbud, förströelse för stunden eller elitens privilegium. De nya tidningarna skrevs från utgångspunkten att folket skulle förstå och förmå. De spreds i nya former och till billigt pris för att nå alla.

Nytt behov av en idépress

Detta att tidningarna grundades med viktiga syften, verkliga program och fyllde betydelsefulla samhällsroller har förmodligen verksamt bidragit till att det i Sverige blev en självklar del av det ambitiösa medborgarskapet att ha tidning och att läsa tidning. De lyckade tidningsgrundarna, som Hierta och Wall, var förvisso inga affärsmässiga dumbommar. Men de satte inte upp ett vått finger i luften för att ta reda på vad deras tidningar skulle stå för i samhälleliga angelägenheter.

"Opinionen" var inte till för att passivt avläsa; den betraktades som en frukt av vad medborgare så småningom kom fram till efter att ha tagit del av tidningarnas verklighetsbeskrivningar, argumentering och kritiska granskning av makten. "Opinionen" sågs som en dynamisk faktor, förutsättande processer av kunskapsbildning och upplyst diskussion. Även om motsättningarna ofta var tydliga var frågeställningarna inte enkla; läsarna förutsattes kunna ta till sig även avancerade konstitutionella resonemang, något som i dagens s.k. "kunskapssamhälle" däremot anses gå över folks möjliga förstånd. Detta var en tid före TV och radio, och också före det moderna partiväsendet.

Lars Nord vid Mitthögskolan gör i sin licenciatuppsats om pressens politiska roll, *Makten bakom orden* (1998), en grov periodindelning av pressens utveckling: 1800-talet – idépress, 1900-talet – partipress och 2000-talet – ?

Partipressens tid är förbi, den tid då tidningarna var nära knutna till partier, rekommenderade partier i val och i sin opinionsbildning i stor utsträckning bildade en förlängning av partidebattens arena. Redan det förhållandet att partiväsendet har brutit samman, inte längre bärs av medborgarnas identifikation, gör partipressen omöjlig.

Lars Nord ser då två linjer för framtiden: den kommersiella pressen och den av nyhetslogik styrda pressen. Även om den kommersiella linjen har ekonomisk grund och nyhetslogiken grundas på journalismens tänkande, tenderar de båda linjerna att sammanfalla till sina praktiska verkningar; nyhetslogikens dramaturgi ligger nära reklamens.

Nord diskuterar inte möjligheten av en återgång till idépress, tidningar som hämtar sitt uppdrag och sin lidelse inte från partier utan från ägare som vill något och från en egen tradition som får ny relevans när de gamla stora frågorna återkommer, såsom demokratins och toleransens villkor, tribalismens kraft i förhållande till upplysningens, förändringens förutsättningar och offer. Men är det inte just en sådan idépress som åter har blivit behövlig?

Vad händer med den politiska kulturen om a) tidningar inte har något viktigt att säga, b) TV tar över som främsta kanal för kunskapsbildning och c) partiväsendet bryter ihop? Vilka bildar då medborgarsamtalets upplysta arena? Kommer den alls att existera? Kan ett land vara utan en sådan vid politisk sfär utan att demokratins karaktär blir en i grunden annan? Kan Europa vara utan den? Kan en mogen demokrati, som tål att väga även kortsiktiga obehag mot långsiktiga fördelar, alls fungera utan ett läsande, tänkande och upplyst folk? Vilka blir i så fall de nya villkoren för en politik för förändring?

Se där ett knippe frågor för dagen. Pressens roll under 1800-talets svenska modernisering ger perspektiv på dem, utöver att den är viktig i sig för tolkningen av hur det fattiga Sverige blev det rika och moderna Sverige.

NYA
WERMLANDS-TIDNINGEN

Den svenska pressens historia

Massmedieekonomi
Handelshögskolan vid Göteborgs universitet
Box 610, SE 405 30 Göteborg

Litteraturvetenskapliga institutionen
Lunds universitet
Helgonabacken 12, S-223 62 Lund

NORDICOM

Nordiskt Informationscenter för Medie- och Kommunikationsforskning
Göteborgs universitet
Box 713, SE 405 30 Göteborg, Sverige
Telefon: +46 31 773 10 00
Fax: +46 31 773 46 55

E-post: nordicom@nordicom.gu.se

ISSN 1403-3585

NORDICOM är en institution inom Nordiska Ministerrådet

Folk och press i rörelse

SYLWAN 5

SYLWAN 5

Den svenska pressens historia

Folk och press i rörelse

NORDICOM-SVERIGE

SYLWAN 5

Den svenska pressens historia

Folk och press i rörelse

Redaktörer:
Karl Erik Gustafsson & Per Rydén

NORDICOM-SVERIGE

Omslagsbilderna

Kartbilden på omslagets framsida
har tagits fram av Claes Hildesson.
Tidningslogotypen på omslagets baksida, den
s.k. NWT-örnen, ritades på 1920-talet
av Ernst Ander (1878-1939).

Skriftserien Sylwan

Serien rymmer dels förstudier till
Den svenska pressens historia, ett översiktsverk i fyra band
som planeras utkomma åren 2000-2002, dels dokumentation av
symposier under arbetets gång. Namnet på skriftserien
går tillbaka på professor Otto Sylwan (1864-1954),
en svensk pionjär inom den presshistoriska forskningen,
verksam först vid Lunds universitet och senare vid
Göteborgs universitet.

Sylwan 5
Den svenska pressens historia
Redaktörer: *Karl Erik Gustafsson* och *Per Rydén*

NORDICOM-Sverige
Göteborgs universitet 1999
Box 713, SE 405 30 Göteborg, tel. 031-773 10 00, fax 031-773 4655

Ansvarig utgivare: *Ulla Carlsson*
Omslag: *Roger Palmqvist*
Layout: *Gunilla Green*
Karta (s. 67): *Claes Hildesson*
Tryckning: *Livréna Grafiska AB,* Kungälv 1999
ISSN 1403-3585

Innehåll

Förord 5

Värmländsk tidningsbudkavle 7

Jarl Torbacke
Värmlands första nyhetstidning 9

Dag Nordmark
NWT - anrik värmlandstidning 17

Eric Johannesson
När Jeurling räddade *Karlstads-Tidningen* 23

Birgit Petersson
Tre gamla städer - nitton nya tidningar 27

Gunilla Lundström
Värmlands Folkblad på gång 37

Per Rydén
Värmländsk guldålder 45

Elisabeth Sandlund
Vår beredskap är god – också den journalistiska 51

Lars-Åke Engblom
Ett tidningsläsande släkte 55

Sverker Jonsson
Värmlandspressen under rekordåren 65

Karl Erik Gustafsson
Förnyelse och konsolidering 79

Pressen och Sveriges modernisering 91

Hans Bergström
Pressen och moderniseringen av Sverige 93

Klas Nyberg
Dagspressens roll i marknadsinstitutionens framväxt 105

Eric Johannesson
Arvid Gumælius och konsten att skriva notiser 121

Birgit Petersson
Tidningen som agitator 133

Stefan Dalin
Värmlandspressen och spanienfrågan 151

Bilagor 171
Bilaga 1: Organisationen för projektet *Den svenska pressens historia*
Bilaga 2: Skrifter i serien *Sylwan*